

УДК 330.14:336.78

ГЕРБСТ Ольга,
аспірант кафедри банківської справи
Київського національного торговельно-економічного університету

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ПРОЦЕНТНОЇ СТАВКИ: ГЕНЕЗИС НАУКОВОЇ ДУМКИ

Розглянуто еволюцію наукової думки щодо природи процентної ставки і зміни трактування її сутності від моменту зародження товарно-грошових відносин до становлення фінансових ринків та формування грошово-кредитної політики держави. Сформульовано важливість розуміння сутності процента для подальшого його використання як інструмента грошово-кредитної політики центрального банку.

Ключові слова: процент, процентна ставка, товарно-грошові відносини, грошово-кредитна політика.

Гербст О. Экономическая природа процентной ставки: генезис научной мысли. Рассматривается эволюция научной мысли касательно природы процентной ставки и смены трактовки ее сущности с момента зарождения товарно-денежных отношений до становления финансовых рынков и формирования денежно-кредитной политики государства. Сформулирована важность понимания сути процента для дальнейшего его использования как инструмента денежно-кредитной политики центрального банка.

Ключевые слова: процент, процентная ставка, товарно-денежные отношения, денежно-кредитная политика.

Постановка проблеми. Невід’ємною складовою досліджень фінансових ринків є категорія «процент». Від релігійних і філософських поглядів на природу процентної ставки до формування економічної теорії та монетарної політики держави в цілому й процентної політики центральних банків зокрема тлумачення сутності процентної ставки зазнало суттєвої еволюції.

Аналіз становлення категорії процента від зародження кредитних відносин і до сьогодення видається важливим для розуміння характеру сучасних економічних процесів у сфері грошового обігу.

Нині немає більш яскравого свідoctва добробуту нації, ніж низька процентна ставка. Її динаміка – найважливіший фінансовий індикатор, який використовується економічними суб’єктами при прийнятті рішень у господарській діяльності. З огляду на це стає актуальним дослідження

еволюції наукових поглядів на економічну природу процента та процентної ставки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Категорія процента досліджувалася у давні та середньовічні часи філософами, зокрема Аристотелем та Фоמוю Аквінським. Значну увагу категорії процента в своїх дослідженнях приділив Карл Маркс.

У ХХ ст. проблемі вивчення процента присвятили наукові праці такі вчені як Джон Кейнс, Мілтон Фрідман, Ірвінг Фішер, Джон Хікс та Марк Блауг [1–5]. Серед вітчизняних дослідників до цієї тематики зверталися В. Базилевич, Н. Гражевська, П. Леоненко, Т. Гайдай, О. Нес-теренко, А. Маслов, Л. Вернигора, Л. Лазебник, Н. Думенко, Б. Лановик, З. Матисякевич, Р. Матейко [6–8].

Мало дослідженими залишилися аспекти цілісної еволюції категорії процента у взаємозв'язку з розвитком усіх сфер життєдіяльності суспільства.

Мета дослідження полягає у проведенні аналізу еволюції категорії процента та його зв'язку з економічним і політико-соціальним розвитком суспільства.

Матеріали та методи. Інформаційною базою для дослідження стали праці визначних зарубіжних та вітчизняних науковців. Автором використано історичний метод дослідження для аналізу процесу виникнення дефініції «процент», статистичний – для тлумачення номінальної та реальної процентних ставок, метод соціального спостереження – для аналізу результатів запровадження окремих рекомендацій відомих економістів.

Результати дослідження. В класичній формі процент є специфічною формою ціни грошей, які використовуються як позичковий капітал. Рівень процентних ставок визначає можливість вільного використання грошей для фінансування економічного розвитку.

Процент виник із досягненням товарним виробництвом певного рівня розвитку, на якому склався регулярний грошовий обіг і появилися кредитні відносини. За часів первіснообщинного ладу кредит мав лише одну ознаку – поверненість. Виникнення кредиту більш ніж на дві тисячі років передувало карбуванню грошей, документальні свідчення якому датовані близько 3000 р. до н. е. Перші згадки про існування процента зустрічаються в основних стародавніх цивілізаціях – Вавилонській, Грецькій та Римській.

Близько 600 р. до н. е., у Греції законами Солон були встановлені правові обмеження розміру процента, зумовлені економічною кризою в Афінах. Кредитну історію та закони з регулювання кредитних відносин започатковано в Римі, де 451 р. до н. е. було сформульовано так звані Закони Дванадцяти таблиць.

Приблизно у 300 р. до н. е. позиція стародавніх філософів щодо природи процента знайшла відображення переважно в праці «Політика» Аристотеля, в якій категорично засуджувалося отримання відсотків

і, внаслідок цього, отримання доходу за їх рахунок вважалось проти-природним стосовно самого призначення грошей. Такої ж позиції у своїх економічних поглядах дотримувався середньовічний філософ Фома Аквінський, який трактував стягнення процента як продаж того, чого немає в природі. Тим не менш, власне засудження процента цей видатний філософ XIII ст. пом'якшував у випадках відшкодування збитків за несплату грошей у необхідний термін, винагороди або ж безкорисливого подарунка на основі взаємної доброзичливості.

Історично склалося так, що категорія процента на початкових етапах економічного дослідження розглядається як сплата за позику. Пізніше, в епоху раннього і пізнього меркантилізму, сутність процента набуває чіткого формулювання як інструменту підвищення благоустрою держави. За раннього меркантилізму у XVI–XVII ст. англійські та французькі економісти (Ж.-Б. Кольбер, А. Монкретьєн, Т. Ман) схилилися до думки, що рівень позичкового процента повинен регулюватися державою з метою здешевлення кредиту. Пізні меркантилісти (Дж. Ло) сприймали регулювання процентної ставки як засіб сприяння зростанню пропозиції грошей і доходів [6].

Економічні ліберали XVII–XVIII ст., яскравим представником яких був англієць В. Петті – основоположник класичної політичної економії, не тільки вперше в історії економічної науки вводить економіко-статистичні методи пізнання, але й на основі методу абстракції та аналізу процента як категорії, що походить від земельної ренти, сформулював надзвичайно важливе твердження про природу процента. Автор доводить існування оберненої залежності між процентною ставкою та величиною грошової маси в обігу [5].

Основоположник англійської класичної політичної економії XVIII ст. А. Сміт вважає процент похідним доходом, який формується в процесі використання грошей. Процент він трактує як один з видів винагороди підприємця, плату за капітал і стимул накопичення. Відомий представник класичної політекономії англієць Дж. Мілль стверджував, що природа процента детермінується реальними силами, вирівнюючись із нормою прибутку на капітал. Вчений вважав, що підвищення облікової ставки є важливим для зростання ставки позичкового процента і подальшого заохочення притоку іноземного капіталу в країну. Він вперше формулює позицію про те, що валютний курс країни, яка проводить державну політику сприяння зростанню банківського процента, встановлюється на її користь [5].

Представник маржиналізму XIX ст. (У. Джевонс) пов'язує категорію процента з часовим лагом, тобто процент вираховується як відношення приросту продукції до приросту вільного капіталу [5].

Фундатор і яскравий представник неокласичної теорії англієць А. Маршалл вважає процент результатом міжгалузевого переливу ресурсів, а також винагородою за можливе очікування майбутнього задоволення від матеріальних ресурсів. Цей видатний економіст

стверджував, що поки людська натура зберігає свої одвічні властивості, кожне скорочення процентної ставки здатне спонукати багатьох людей зберігати менше, а не більше [7]. Така наукова позиція знаходить своє подальше продовження у працях вчених з економічної теорії та теорії державного регулювання економіки кінця XIX ст.

У 80-х роках XIX ст. в наукових працях класиків теорії процента спостерігається залучення до його аналізу економічної природи психологічних факторів. Психологічна теорія процента, автором якої є австрієць Ойген фон Бем-Баверк, полягає в тому, що для власника грошового капіталу він має вищу граничну корисність сьогодні, ніж у майбутньому, а кредитні грошові засоби з часом втрачають частину своєї купівельної сили через знецінення [7].

К. Маркс, продовжуючи традицію класичної політичної економії, пов'язує процент з прибутком на позичковий капітал. В своїй праці «Капітал» він визначав процент як грошову форму доданої вартості. Для Маркса процент – це особлива частина капіталу, яка має бути сплачена власнику капіталу. На його думку, не існує «природної» норми процента, є норма, що встановлюється вільною конкуренцією [5].

Значний внесок у теорію процента зробив представник неокласичного напрямку Ірвінг Фішер, який намагався усунути суперечність між суб'єктивною школою у розумінні процента. Він вперше розмежував номінальну та реальну процентні ставки [3].

В міру становлення фінансового капіталу роль фінансових ринків у розвитку економіки стає більш значущою. До кінця XIX ст. починає поступово формуватися потреба в теоретичному осмисленні тенденцій, що складаються на фінансових ринках, вироблення деяких стандартизованих підходів до роботи бірж та учасників біржових торгів.

Монетарна концепція позичкового процента була втілена у працях англійця Джона Мейнарда Кейнса – видатного економіста XX ст., який сформував основи сучасної макроекономічної теорії, що є базою для формування бюджетної та грошово-кредитної політики. Процентна ставка виступає ціною відмови від ліквідності або збереження коштів у грошовій формі. За Дж. М. Кейнсом процент є платою за зменшення ліквідності активів власника позичкового капіталу. Кейнс зазначає, що основним каналом зв'язку між сферами реальної економіки та грошовою є норма процента (або процентна ставка), яка зазнає впливу попиту і пропозиції на грошовому ринку й одночасно впливає на прийняття рішень щодо майбутніх інвестицій. Вплив на економіку у грошовому механізмі Дж. М. Кейнс вибудував за такою схемою: зміна грошової пропозиції зумовлює інший рівень процентної ставки, що призводить до зміни в інвестиційному попиті і через мультиплікативний ефект до зміни обсягів номінального ВВП. Основою процента, на думку Дж. М. Кейнса, є прагнення людей мати багатство у найбільш ліквідній, грошовій формі [1].

У результаті критики кенсіанців сформувалася нова течія в економічній теорії – монетаризм, в основу якої покладено використання різних грошово-кредитних важелів. Він з'явився на фоні кризи кейнсіанських концепцій державного регулювання всередині минулого століття в США. Основоположником монетаризму став Мілтон Фрідман – лауреат Нобелівської премії з економіки 1976 р. за дослідження в сфері споживання, монетарної історії та теорії, а також стабілізаційної політики. Фрідман разом з іншими економістами був одним з інтелектуальних лідерів другого покоління чиказької цінової теорії – методологічного спрямування, яке розвивалося в Чиказькому університеті з 1940-х років. В 50-х роках ХХ ст. він почав критикувати кейнсіанську теорію, називаючи її «наївною», та запропонував нову інтерпретацію функції споживання. Серед основних його рекомендацій повна відмова від послідовної грошово-кредитної політики, яка призводить до циклічних коливань і дотримування тактики постійного нарощування грошової маси. Основна заслуга вченого полягає у розробці теорії споживчої функції, відповідно до якої люди в своїй поведінці враховують не стільки поточний дохід, скільки довгостроковий. Він також відомий як послідовний прихильник класичного лібералізму. У своїх книгах «Капіталізм і свобода» і «Свобода вибору» він доводить недоцільність державного втручання в економіку. За словами критиків, «постулати» Мілтона Фрідмана добре працюють в суспільстві, яке звикло до жорсткої індивідуальної конкуренції, а не в країнах з перехідною економікою. Ідеї Мілтона Фрідмана про грошово-кредитну політику, оподаткування, приватизацію та дерегуляцію покладені в основу багатьох урядових програм, особливо в 80-ті роки минулого століття. Грошова теорія Фрідмана послужила базою для дій ФРС під час світової фінансової кризи 2007–2008 рр. [2; 9].

Сучасна економічна теорія визначає процент як ціну грошових послуг. Загальноприйнятим є тлумачення процента як ціни позичкового капіталу, доходу інвестора від вкладення коштів на визначені цілі та період часу в майбутньому.

Складність та багатогранність економічної категорії процента зумовлена широким спектром поглядів на неї серед економістів завдяки не лише поширенню кредитних відносин, а й зміні суспільно-економічного ладу і політичного устрою суспільства.

Висновки. Різні тлумачення і широкий спектр поглядів на процентну ставку обумовлені еволюцією кредитних відносин суспільства, аналіз якої надає уявлення про походження процента, який з давніх часів вважався відшкодуванням кредитору, а згодом загальноприйнятим стало його сприйняття як ціни капіталу, яке актуальне й донині. Узагальнення теорій різних науковців є важливим при вивченні економічних процесів, а також засад функціонування грошово-кредитної політики. Розвиток фінансового сектора всередині ХХ ст. й активне функціонування фінансових ринків обумовили необхідність

розробки монетарної політики центрального банку та застосування її ключової складової – процентної політики, в основу якої покладена процентна ставка як засіб впливу і регулювання економічних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег : пер. с англ. М. : Гелиос, 2002. 352 с.
2. Фридмен М. Количественная теория денег. М. : Эльф-Пресс, 1996. 86 с.
3. Blaug M. Great Economists Before Keynes: A Introduction to the Lives and Works of 100 Economists of the Past. Cheltenham : Elgar 1997. URL : <http://www.worldcat.org/title/great-economists-before-keynes-an-introduction-to-the-lives-and-works-of-one-hundred-great-economists-of-the-past/oclc/901103581?referer=di&ht=edition>.
4. Вайнтрауб С. Хиксианское кейнсианство: величие и упадок. Современная экономическая мысль. М. : Прогресс, 1981. С. 91–121.
5. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі ; пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2001. 670 с.
6. Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Леоненко П. М., Гайдай Т. Г., Нестеренко О. П., Маслов А. О., Вернигора Л. В. Історія економічних учень. Київ : Знання, 2004. 1300 с.
7. Лазебник Л., Думенко Н. Економічний зміст банківського проценту: історична ретроспектива. Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2014. № 10 (163). С. 35–39. Серія : Економіка.
8. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу. 3-тє вид., допов. Київ : Вікар, 1999. 719 с.
9. Шлиссер Э. Экономическая теория и эксперимент: Исаак Ньютон, Милтон Фридмен и Верон Смит. Вопросы экономики. 2007. № 3.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2017.

Gerbst O. The genesis of scientific thought concerning the economic nature of the interest rate.

Background. The view that there is no more vivid evidence of the welfare of the nation than a low interest rate is dominated among scholars and practitioners of finance. Interest rate dynamics is the most important financial indicator used by economic entities in making decisions in economic activity.

Analysis of recent research and publications. The category of interest was studied from ancient times by philosophers, in particular Aristotle and Thomas Aquinas. K. Marx paid a considerable attention to the category of interest in his studies. In the twentieth century, such scientists as John Keynes, Milton Friedman, Irving Fisher, John Hicks and Mark Blaug have devoted their scientific works to the problem of interest study. Among the domestic researchers, V. Basilevich, N. Grazhevskaya, P. Leonenko, T. Gaiday, O. Nesterenko, A. Maslov, L. Lazebnik, N. Dumenko, B. Lanovik, Z. Matysiakewych, R. Mateyko addressed the subject.

The **aim** of the study is to analyze the evolution of the category of interest and its relationship with the economic, political and social development of society.

Materials and methods. The works of foreign and domestic scientists became the informative basis for the study. The author used the historical method of research to analyze the process of emergence of the definition «interest», statistical – for the interpretation of nominal and real interest rates, the method of social supervision – to analyze the results of the introduction of individual recommendations of known economists.

***The results of the research.** Modern economic theory defines interest as the price of money services. It is generally accepted that interest is interpreted as the price of loan capital, the investor's income from investing for specified goals and the period of time in the future. The complexity and versatility of the economic category of interest is due to a wide spectrum of views on it among economists due not only to the spread of credit relations, but also to the change in the socio-economic system and political structure of society.*

***Conclusion.** Various interpretations and a wide range of views on the interest rate are due to the evolution of the credit relations of a society, the analysis of which provides an idea of the origin of interest, which has long been considered a reimbursement to the lender, and subsequently accepted as its perception as the price of capital, which is relevant to this day. The generalization of theories of various scholars is important in the study of economic processes and the principles of monetary policy. The development of the financial sector in the 20th century and the active functioning of financial markets led to the need to develop the monetary policy of the central bank and to apply its key component – interest policy, which is based on interest rate as a means of influencing and regulating economic processes.*

Keywords: interest, interest rate, commodity-money relations, monetary policy.

REFERENCES

1. Kejns Dzh. M. Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg : per. s angl. M. : Gelios, 2002. 352 s.
2. Fridmen M. Kolichestvennaja teorija deneg. M. : Jel'f-Press, 1996. 86 s.
3. Blaug M. Great Economists Before Keynes: A Introduction to the Lives and Works of 100 Economists of the Past. Cheltenham : Elgar 1997. URL : <http://www.worldcat.org/title/great-economists-before-keynes-an-introduction-to-the-lives-and-works-of-one-hundred-great-economists-of-the-past/oclc/901103581?referer=di&ht=edition>.
4. Vajntraub S. Hiksianskoe kejnsianstvo: velichie i upadok. Sovremennaja jekonomicheskaja mysl'. M. : Progress, 1981. S. 91–121.
5. Blaug M. Ekonomichna teorija v retrospektyvi ; per. z angl. I. Dzjub. Kyi'v : Osnovy, 2001. 670 s.
6. Bazylevyh V. D., Grazhevs'ka N. I., Leonenko P. M., Gajdaj T. G., Nesterenko O. P., Maslov A. O., Vernygora L. V. Istorija ekonomichnyh uchen'. Kyi'v : Znannja, 2004. 1300 s.
7. Lazebnyk L., Dumenko N. Ekonomichnyj zmist bankivs'kogo procentu: istorychna retrospektyva. Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo un-tu im. Tarasa Shevchenka. 2014. № 10 (163). S. 35–39. Serija : Ekonomika.
8. Lanovyk B. D., Matysjakevyh Z. M., Matejko R. M. Ekonomichna istorija Ukrai'ny i svitu. 3-tje vyd., dopov. Kyi'v : Vikar, 1999. 719 s.
9. Shlisser Je. Jekonomicheskaja teorija i jeksperiment: Isaak N'juton, Milton Fridmen i Veron Smit. Voprosy jekonomiki. 2007. № 3.